

Grafika stosowana

Kształcenie na wyższym poziomie na dawnych ziemiach polskich do 1918 roku

Wstęp

Najogólniejszy podział warsztatowych technik graficznych związany jest ze stosowaniem druku wypukłego, wklęsłego i płaskiego. Grafika użytkowa to dziedzina grafiki i drukarstwa artystycznego służąca celom użytkowym. Nazywana jest *sztuką stosowaną*, *sztuką zdobniczą*. Określenie to stosuje się zamiennie z określeniem *rzemiosło artystyczne*, które dotyczy głównie takich dziedzin jak: meblarstwo, złotnictwo, tkanina, ceramika, projektowanie przemysłowe, projektowanie graficzne, zdobnictwo. Sztuka stosowana obejmuje projektowanie przedmiotu do użytku codziennego, wykonanego w niewielkich partiach przez twórcę lub tylko zaprojektowanego przez niego, z przeznaczeniem do przemysłowego, masowego wykonywania. Grafika użytkowa związana jest z rynkiem wydawniczym i reklamą. Obejmuje projektowanie plakatu, książki i ilustracji, czasopism i gazet, ekslibrisu i liternictwa, znaczków pocztowych i banknotów, druków okolicznościowych i akcydensowych. W Polsce określenie sztuka stosowana, użytkowa spotykamy już w dwudziestoleciu międzywojennym, lecz dopiero w latach powojennych można mówić o jego upowszechnieniu.

Celem artykułu jest zaprezentowanie syntezy z badań dotyczących historii szkolnictwa artystycznego na wyższym poziomie w zakresie grafiki użytkowej na ziemiach polskich przed odzyskaniem niepodległości¹. Zachowano układ chronologiczno-problemowy. Wykorzystano technikę analizy dokumentów.

Początki kształcenia graficznego związane z książką na ziemiach polskich

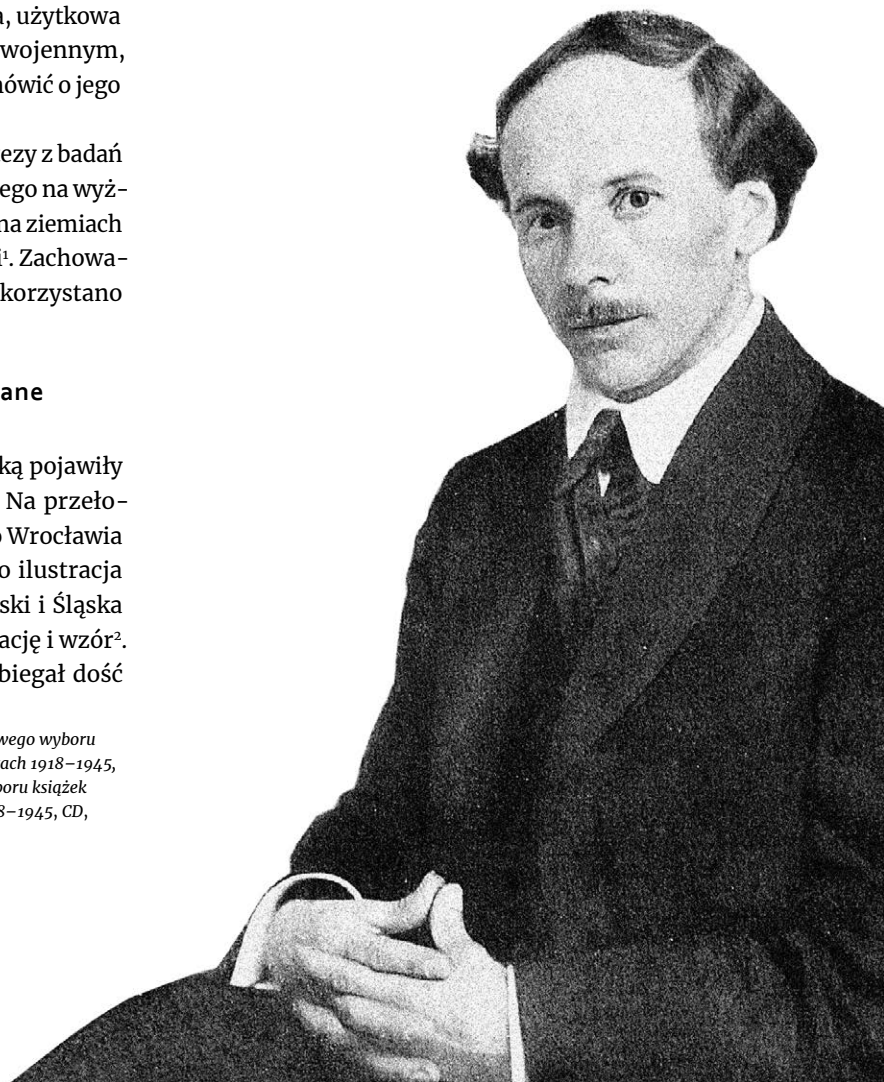
Rodzime dzieła graficzne związane z książką pojawiły się w Polsce w drugiej połowie XV wieku. Na przełomie XV i XVI stulecia na terenie dzisiejszego Wrocławia drzeworyty po raz pierwszy posłużyły jako ilustracja książkowa. Dla drzeworytników z Małopolski i Śląska miedzioryty Wita Stwosza stanowiły inspirację i wzór². Rozwój grafiki artystycznej w Polsce przebiegał dość

dynamicznie. Wszystkie nowe wynalazki techniki graficznej znalazły zastosowanie. Książka i czasopismo korzystały z ilustratorstwa technik metalowych, drzeworytu sztorcowego i litografii. Szczególnie chlubnie zapisana jest karta warszawskiej grafiki reprodukcyjnej w zakresie drzeworytu XIX wieku³. Wśród indywidualności twórców grafiki polskiej wspomnieć należy: Jana Piotra Norblina, Ignacego Łopieńskiego, Jana Feliksa Piwarskiego, Wincentego Smokowskiego oraz Leona Wyczółkowskiego i Stanisława Wyspiańskiego, którzy

3 A. Wojciechowski, *Rola szkolnictwa plastycznego w kształtowaniu postaw artystycznych i patriotycznych od schyłku XVIII wieku do początków XX stulecia. Narodziny współczesnego środowiska twórczego Warszawy*, „Zeszyty Naukowe ASP w Warszawie” 1983, nr 1: *Z dziejów warszawskiego szkolnictwa plastycznego. 200 lat szkolnictwa artystycznego w Warszawie. 75 lat Akademii Sztuk Pięknych*. Zob. I. Jakimowicz, *Pięć wieków grafiki polskiej*, Warszawa 1997.

1 Zob. A. Boguszevska, *Projekty graficzne pozapodręcznikowego wyboru książek zalecanego do edukacji elementarnej w Polsce w latach 1918–1945*, materiały do: *Projekty graficzne pozapodręcznikowego wyboru książek zalecanego do edukacji elementarnej w Polsce w latach 1918–1945*, CD, Lublin 2013.

2 Z. Kępiński, *Wit Stwosz*, Warszawa 1981.

NASI ARTYŚCI GRAFICY

Władysław Skoczylas

WŁADYSŁAW Skoczylas zajął się grafiką nieoczekiwanie, wskutek egzemy rąk, która nie pozwalała mu malować. Był to niewątpliwie — przypadek, ale jeden z tych koniecznych przypadków, które prędzej czy później muszą się zdarzyć. Okazało się, że ta droga, na którą przypadkowo skierował się Skoczylas jest własną jego drogą, jest najistotniejszym wyrazem jego bogatej organizacji artystycznej.

Kiedy w r. 1910 w Paryżu, Skoczylas zaczyna się zajmować rytownictwem, ma już poza sobą kilka lat pracy artystycznej. Urodzony w r. 1883 w Wieliczce, po ukończeniu gimnazjum kształcił się w Kunstgewerbe-

szkule w Wiedniu, jako stypendysta. Poświęca się częściowo rzeźbie. Poza tem przez dwa lata (1904 — 1906) jest uczniem Akademii Krakowskiej, gdzie uczy się u Axentowicza i Wyczółkowskiego. Po ukończeniu Akademii Skoczylas maluje przeważnie pejzaże w rodzaju Stanisławskiego.

Latwość, dzięki dużej wprawie w malowaniu obrazów impresjonistycznych, odsuwa go od pogłębiania swej indywidualności. W r. 1908 zostaje nauczycielem rysunków figuralnych w szkole Przemysłu Drzewnego w Zakopanem. I tutaj budzić się zaczyna w artyście protest przeciw zbyt uproszczonemu stosunkowi do natury. Interesować go zaczyna

Z bożej łaski (Arzewory)

Wł. Skoczylas

6

7

Strona rozkładowa czasopisma „Grafika Polska” z 1926 roku, z. II z artykułem o W. Skoczylasie – w zawartości portret artysty i reprodukcja jego grafiki

bezpośrednio wprowadzili polską sztukę powielania w wiek XX⁴.

Grafika użytkowa rozwijała się równolegle z grafiką warsztatową, chociaż nie równoprawnie. Artystyczna i użytkowa funkcja grafiki poprzez wieki były sobie bliskie, dominowały w zależności od funkcji tworzonego dzieła. Grafika artystyczna, warsztatowa charakteryzuje się skupieniem w rękach artysty całego procesu twórczego – od projektu począwszy, poprzez wykonanie matrycy i odbitek, nazywanych w zależności od stosowanej techniki rycinami, sztychami⁵. Grawiura to odbitka z płyty metalowej, wykonana techniką druku wklęsłego lub techniką litograficzną, często stosowane w książce.

Kształcenie graficzne w Warszawie

Z panowaniem króla Stanisława Augusta łączyć należy początki kształcenia artystów, a w konsekwencji – powstanie środowiska artystycznego w Warszawie. Jedną z pierwszych inicjatyw króla dotyczyła utworzenia

regularnej szkoły dla artystów malarzy. Jej projekt na życzenie monarchy opracował w drugiej połowie 1766 roku Marcell Bacciarelli i konsekwentnie realizował przedsięwzięcie⁶. W 1798 roku, po śmierci króla, skupił wokół siebie uczniów i wykorzystując swoją pozycję w środowisku artystycznym, uzyskał koncesje na dalsze prowadzenie szkoły.

Głównym ośrodkiem rozwoju XIX-wiecznej grafiki polskiej od początku była Warszawa, choć wkrótce zaczęły nabierać znaczenia również inne polskie miasta: Kraków, Lwów, Wilno oraz Poznań.

W 1815 roku utworzony został Wydział Sztuk Pięknych przy Uniwersytecie Warszawskim, który istniał do 1831 roku⁷. W 1844 roku powstała Szkoła Sztuk Pięknych oraz Klasa Rysunkowa Wojciecha Gersona – działające do 1918 roku⁸. Artystyczne środowisko warszawskie już

4 Zob. K. Czarnocka, *Półtora wieku grafiki polskiej*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1962; M. Lewicka, *Porozmawiajmy o grafice, druku i książce*, „Spotkania z Zabytkami” 1981, nr 6.

5 W przeszłości ilustracje książkowe często nazywano sztychami, z racji używania do powielania technik metalowych.

6 M. Kwiatkowski, *Stanisławowska Akademia Sztuki*, „Zeszyty Naukowe ASP w Warszawie” 1983, nr 1, dz. cyt., s. 18. Zob. W. Grabski, *U źródeł kształcenia plastycznego w czasach stanisławowskich*, „Zeszyty Naukowe ASP w Warszawie” 1983, nr 1, dz. cyt.

7 W. Włodarczyk podaje 1815 rok jako datę utworzenia Wydziału Sztuk Pięknych przy Uniwersytecie Warszawskim, a W. Tatarakiewicz – rok 1817. Zob. A. Ryszkiewicz, *Pierwsze szkoły sztuk pięknych w Warszawie*, „Zeszyty Naukowe ASP w Warszawie” 1983, nr 1.

8 Zob. M. Hendrykowska, *Wojciecha Gersona idea wyższej użyteczności malarstwa*, „Projekt” 1978, nr 5–6, s. 28–33.

od połowy XIX wieku znalazło się w nurcie tendencji zmierzających do współpracy artystów z produkcją rzemieślniczą i przemysłową.

W 1904 roku powstała Warszawska Szkoła Sztuk Pięknych, założona jako szkoła prywatna przez osoby pochodzące z kręgów artystycznych, finansowych i arystokratycznych. Sięgając do odezwy z 1902 roku autorstwa dyrektora wówczas organizującej się szkoły Kazimierza Stabrowskiego, czytamy:

Atoli wobec wysoko stojących i uprawiających sztukę czystą akademii, tak krakowskiej, jak i petersburskiej, nie chcemy wyłącznie tego typu szkoły otwierać, a pragniemy w szerszej mierze uwzględnić sztukę stosowaną [...]. Nie chodzi nam o wykształcenie kopistów i rękodzielników, pojętnie przyswajających sobie obce wzory, ale o artystów prawdziwych, którzy by wzory te stworzyć potrafili. Sądzimy, że sztuka żywa być może w każdym dziele ręki ludzkiej i rękodziele arcydzieło żyć może⁹.

W 1914 roku szkoła otrzymała na Wybrzeżu Kościuszkowskim własny gmach z fundacji Eugenii Kierbedziejowej¹⁰. Czas wojny zniweczył lub spowolnił wiele działań podejmowanych dla rozwoju warszawskiego szkolnictwa artystycznego.

Kształcenie graficzne w Krakowie

Początków akademickiego kształcenia graficznego w Krakowie należy szukać w XIX wieku. Wówczas sztuk pięknych nauczano w ramach Oddziału Literatury Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ). Artysta malarz Józef Brodowski prowadził Katedrę Malarstwa, Katedrę Rysunku – Józef Peszka, Katedrę Rzeźby – Józef Reidlinger, a Alojzy Estrajcher był rektorem UJ. W 1832 roku zatwierdzono statut, na mocy którego rozszerzono zakres nauczania¹¹. W tym czasie również zaczęto nauczanie sztuki graficznej: litografii i sztycharstwa.

W roku 1833 akademię krakowską przyłączono do Instytutu Technicznego, sprowadzając ją do rangi szkoły średniej¹². Stało się tak w wyniku ostrych represji po upadku powstania listopadowego. Obniżając status szkoły, zmieniono również jej nazwę – na Szkołę Rysunku i Malarstwa. Nauczyciele-artycy podjęli próbę utrzymania dotychczasowego programu nauczania.

W latach 40. XIX wieku rozwinęła się w ramach szkoły tzw. Szkoła Litografii. Oparta była na współpracy

zakładem litograficznym otwartym przez Piotra Wyżskowskiego w 1822 roku. Był on pierwszym zawodowym litografem działającym w Krakowie. Sztukę graficzną poznawał w Wiedniu i stamtąd przywiózł nowatorski sposób powielania¹³. W Szkole Litografii odbywały się zajęcia z litografii – techniki graficznej znakomicie nadającej się do ilustratorstwa, ale wymagającej specjalistycznego i kosztownego warsztatu¹⁴. Twórcy Szkoły Litografii współpracowali również z Instytutem Technicznym¹⁵.

Pierwszym profesorem grafiki w Szkole Rysunku i Malarstwa został w 1837 roku Józef Dębski. W roku 1847 to stanowisko objął Piotr Wroński, który metody nauczania technik graficznych uczył się za granicą¹⁶. W roku 1845 cech malarzy krakowskich znalazł swoje miejsce rozwoju przy UJ. Dzieje szkoły kształtowała w dużej mierze sytuacja polityczna ziem polskich i miasta Krakowa. O wzroście znaczenia szkoły można mówić wraz z objęciem jej kierownictwa przez Władysława Łuszczkiewicza. Charakterystyczne działania pedagogiczne Władysława Łuszczkiewicza i Jan Matejki, przekładające się na program, nadały szkole w drugiej połowie XIX wieku taką swoistość, która kierowała uczniów w stronę malarstwa historycznego¹⁷. Brak pracowni grafiki uniemożliwił rozwój tej dziedziny sztuki na terenie szkoły.

W roku 1873 dyrektorem Szkoły Malarstwa i Rysunku został Jan Matejko, wówczas został wyodrębniony dział malarstwa sztalugowego funkcjonujący pod jego kierunkiem¹⁸. Nazwę szkoły zmieniono na Szkołę Sztuk Pięknych. Dzięki staraniom Matejki przyznano jej statut stanowiący o randze szkoły wyższej. Wówczas po raz pierwszy w swojej historii szkoła stała się instytucją samodzielną. W ten sposób została zapoczątkowana niezależność Szkoły Sztuk Pięknych (SSP), późniejszej Akademii Sztuk Pięknych (ASP) w Krakowie.

Szkoła Sztuk Pięknych zajmowała różne lokale, m.in. przy ul. Gołębiej 20 oraz przy ul. Straszewskiego w dworku Jacentego Kochanowskiego. Sytuacja taka utrudniała znacząco realizację założeń dydaktycznych.

13 Por. J. Muszkowski, *Jan Siestrzyński – pierwszy litograf polski*, Warszawa 1949.

14 Technika litografii wynaleziona przez Alojza Senefeldera w 1796 roku w sposób szybki i stosunkowo tańszy dawała możliwość powielania obrazu, zatem wykorzystywana była do ilustrowania książek i czasopism, powielania wszelkich druków ulotnych o użytkowym charakterze (ulotki, formularze, zaproszenia) oraz plakatów, nut, okładek. Na ziemiach polskich lekarz Jan Siestrzyński upowszechnił technikę litografii. Zob. J. Ender, *Siestrzyński Jan*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, s. 818.

15 *175 lat nauczania malarstwa, rzeźby i grafiki w krakowskiej ASP*, red. L. Ząbkowski, J. Nowakowski, S. Rodziński, I. Rybkowski, S. Wejman, A. Wiesiołowski, Kraków 1973, s. 134.

16 M. Pilikowski, *Wojciech Korneli Stattler i jego epoka*, „Wiadomości ASP” 2015, nr 71, s. 30.

17 *Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka. Materiały LIII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. M. Poprzęcka, Warszawa 2005, s. 120–121.

18 *Poczet artystów polskich i w Polsce działających*, red. K. Lewicka, B. Osińska, Warszawa 1996, s. 321–334.

9 Za: K. Piwocki, *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1964*, Wrocław 1965, s. 23–24. Por. tegoż, *Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie*, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, red. A. Wojciechowski, Warszawa 1974, s. 525 i in.

10 Zob. *Początki warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych*, dz. cyt.

11 Zob. M.M. Pilikowski, *Akademia w Uniwersytecie*, cz. 1, „Wiadomości ASP” 2014, nr 68, s. 53–59; tegoż, *Akademia w Uniwersytecie*, cz. 2, „Wiadomości ASP” 2014, nr 69, s. 52 i nast.

12 Rok 1831 zamyka proces dynamicznego rozwoju szkolnictwa artystycznego. Zob. K. Bartnicka, *Polskie szkolnictwo artystyczne na przełomie XVIII i XIX w. 1764–1831*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1971, s. 256–257.

W roku 1876 pozyskano od Gminy Miasta Krakowa grunt pod budowę nowego gmachu. Projekt budynku sporządził architekt, dyrektor budownictwa w Krakowie, Maciej Moraczewski. Neorenesansowa koncepcja urbanistyczna wzorowana jest na rozwiązaniach zaczerpniętych z Wiednia¹⁹. Rozpoczętą w roku 1879 budowę ukończono w roku 1880. Gmach uroczyście otwarto. Była to niewątpliwa zasługa Jana Matejki, który miał wizję przyszłej Akademii Sztuk Pięknych, szkoły działającej według wzoru zachodniego. Posiadanie własnego gmachu znacząco podbudowało rangę szkoły.

Z działalności Szkoły Technicznej (późniejszy Instytut Techniczny²⁰) w Krakowie wywodzi się profesjonalne kształcenie graficzne, poligraficzne i typograficzne. Tu właśnie w 1833 roku wydzielono oddział rysunku, malarstwa, rzeźby i architektury oraz warsztaty techniczne, obejmujące m.in. naukę litografii, oraz warsztaty drukarskie prowadzone w sposób praktyczny na terenie drukarni. Instytut Techniczny (spełniający rolę politechniki), został przekształcony w 1885 roku w Wyższą Szkołę Przemysłową, w ramach której nadal funkcjonował dział malarstwa, rysunku i rzeźby dekoracyjnej. Był to jeden z czterech wydziałów szkoły. Wydział Przemysłu Artystycznego dostosowano m.in. do potrzeb budownictwa.

W roku 1890 przyłączono do Wydziału Przemysłu Artystycznego Miejską Szkołę Przemysłu Artystycznego utworzoną w 1884 roku. Miejska Szkoła Przemysłu Artystycznego kształciła w zakresie malarstwa pokojowego, rzeźby dekoracyjnej oraz stolarstwa artystycznego²¹.

Wydział Przemysłu Artystycznego Państwowej Szkoły Przemysłowej uzyskał statut odrębnej Szkoły Sztuki Stosowanej w maju 1914 roku. Był to niewątpliwy sukces artystów-nauczycieli związanych ze szkołą. Jan Bukowski, Alfred Daun, Antoni Procajłowicz, Jan Raszka, Wiesław Zarzycki tworzyli zespół kształtujący charakter działalności szkoły, korzystając z wzorów kształcenia artystycznego w Wiedniu. Dyrektorem szkoły został Ernest Bandrowski. Wybuch wojny przeszkodził w dalszym rozwoju szkoły. W okresie I wojny światowej przy

Muzeum Przemysłowym im. A. Baranieckiego powstała instytucja Warsztaty Krakowskie²². Grafika, szczególnie użytkowa w zakresie druku zgodnego z ideą pięknej książki, nawiązującej do dokonań Stanisława Wyspiańskiego²³, mieściła się w zainteresowaniach jej twórców.

O funkcjonowaniu ASP w Krakowie można mówić od 5 lutego 1900 roku, od aktu jej uroczystego otwarcia²⁴. Wydarzenie to miało znaczące kulturotwórcze skutki dla środowiska artystycznego Krakowa²⁵. Wysoki status szkoły przyciągał do niej uzdolnioną młodzież oraz osoby wybitnych artystów, jako wykładowców. Organizacyjnie i programowo krakowska ASP wzorowana była na włoskich szkołach tego typu oraz na szkołach Pragi i Wiednia²⁶. Dzięki wprowadzonym przez Juliana Fałata zmianom programowym ASP w Krakowie była na początku XX stulecia jedną z najbardziej postępowych i ceniących poszukiwania twórcze akademii w Europie²⁷.

Do zasług Juliana Fałata należy zaliczyć znaczący rozwój dyscypliny grafiki w akademii. Leon Wyczółkowski – pionier autorskiego zapisu w polskiej litografii, oraz Stanisław Wyspiański – reformator pięknej książki, mają również chlubny udział w tworzeniu samodzielności dyscypliny grafiki warsztatowej i stosowanej. Twórczy ruch studentów oraz środowiska artystycznego Krakowa, związany z zainteresowaniem grafiką również w aspekcie użytkowym, wyraził się w powołaniu w roku 1902 pierwszego na ziemiach polskich Stowarzyszenia Artystów Grafików (SAG).

W roku 1903 wprowadzono do programu kształcenia w krakowskiej akademii technikę akwaforty i litografii. Zintensyfikowanie zainteresowania grafiką studentów akademii znalazło wyraz w postulatach kierowanych do władz. W końcu dostrzeżono brak grafiki artystycznej w programie nauczania i utworzono na uczelni Szkołę

19 Zob. M. Rożek, *Przewodnik po zabytkach i kulturze Krakowa*, Kraków 1993, s. 19–20.

20 W 1829 roku dzięki zapisowi testamentowemu Szczepana Humberta powstała Krakowska Szkoła Techniczna, nauczanie rozpoczęło się w 1830 roku. W publikacjach spotyka się różne daty powstania Instytutu Technicznego (1833, 1834, 1835). Instytut składał się ze szkoły niższej, trójklasowej (dającej wykształcenie szkoły wydziałowej) oraz szkoły wyższej. Instytut Techniczny w 1835 roku został przekształcony w szkołę wyższą bez praw akademickich – Instytut Techniczno-Przemysłowy. *Sprawozdanie Rektora Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1934/35*, Kraków 1935.

21 B. Kostuch, *Pracownia ceramiczna, tak zwana szkoła Szafrana, w Państwowej Szkole Przemysłu Artystycznego w Krakowie*, [w:] *Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka. Materiały LIII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. M. Poprzęcka, Warszawa 2005. B. Baranowski podaje rok 1886 jako datę początkową funkcjonowania szkoły. Zob. tegoż, *Szkolnictwo zawodowe i jego znaczenie dla rozwoju kultury materialnej*, [w:] *Historia kultury materialnej Polskiej, w zarysie (1870–1918)*, red. B. Baranowski, J. Bartys, T. Sobczak, t. 6, Warszawa 1979, s. 38.

22 Aktywność w obrębie sztuki stosowanej wyrażała się chociażby przez wydawanie pism „Sztuka, Przemysł i Rzemiosło” oraz „Rzeczy Piękne”.

23 Zob. *Poczet artystów polskich i w Polsce działających*, red. K. Lewicka, B. Osieńska, Warszawa 1996, s. 464–478; E. Skierkowska, *Wyspiański – artysta książki*, wyd. II, Wrocław 1970.

24 Szkołę Sztuk Pięknych uznano za w pełni przygotowującą do pracy artystycznej, dotychczas uznawana była za szkołę przygotowującą do studiów w akademiach zagranicznych. L. Ręgorowicz, *Dzieje krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych*, Lwów 1928, s. 24.

25 W tym czasie na terenie wschodniej Europy działała jedna Akademia Sztuk Pięknych w Petersburgu. Za: K. Dormus, *Rozwój form wychowania estetycznego w Krakowie...*, s. 30 i nast.

26 Genezę ASP w Krakowie oraz pierwsze lata jej działalności wnikliwie analizuje K. Dormus w książce *Rozwój form wychowania estetycznego...*, s. 30 i nast. Cenne dla tego zagadnienia okazują się opracowania: W. Łuszczkiewicz, *Przegląd krytyczny dziejów Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie (1818–1873)*, „Biblioteka Warszawska” 1875, t. IV; L. Ręgorowicz, *Dzieje krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych*, dz. cyt.; *Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, red. J.A. Dutkiewicz, W. Ślesieński, J. Jeleniewska-Ślesieńska, Wrocław 1959.

27 M. Wallis, *Sztuka polska dwudziestolecia*, Warszawa 1959, s. 23. Po odejściu Juliana Fałata w 1909 roku krakowską uczelnią kierowali: Leon Wyczółkowski, Teodor Awentowicz, Konstanty Laszczyński, Jacek Malczewski, Józef Mehoffer, W. Weiss, J. Gałęziowski, których twórczość wiąże się z epoką Młodej Polski. W roku 1931 rektorem został Fryderyk Pautsch. Za: W. Ślesieński, *Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie*, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, dz. cyt., s. 515–518. Zob. *Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, dz. cyt.

Specjalną Grafiki. Powstała ona w 1909 roku staraniem Fałata. Poprowadził ją Józef Pankiewicz. Ten wybitny malarz był znawcą artystycznych technik graficznych, szczególnie akwaforty i suchej igły. Artyści Józef Pankiewicz i Leon Wyczółkowski tworzyli w technikach grafiki artystycznej, wzbudzając w krakowskim środowisku poważanie dla ich uprawiania. Już w 1911 roku odnotowano udane debiuty graficzne pokolenia młodych artystów. Jan Rubczak i Władysław Skoczylas uzyskali laury na Konkursie im. Henryka Grohmana.

Wojna przerwała aktywność twórczą środowiska oraz działalność edukacyjną ASP w Krakowie. Przełamanie застоju w krakowskiej twórczości graficznej nastąpiło dopiero w 1917 roku. Przyczyniła się do tego zorganizowana w Pałacu Sztuki w Krakowie pierwsza wystawa odwołująca się do rodzimej twórczości graficznej obejmująca prace z ostatnich dwudziestu lat. Było to znaczące wydarzenie artystyczne skupiające na nowo i konsolidujące środowisko polskich grafików, bardzo ważny impuls do wznowienia twórczości i budowania na nowo polskiej sztuki powielania.

Przełom XIX i XX wieku oraz początkowe lata XX stulecia stanowią ważny etap w upowszechnianiu idei wychowania estetycznego. Dodatkowym aspektem, ważnym i integrującym wychowanie estetyczne w ogólne założenia wychowania polskich dzieci i młodzieży, była możliwość wpisania jego celów w wychowanie patriotyczne i narodowe. Mało znane jest zaangażowanie w upowszechnianie idei wychowania estetycznego – ze szczególnym wyakcentowaniem znaczenia grafiki – Władysława Skoczylasa, które wykazał u progu odzyskania przez Polskę niepodległości, a któremu był wierny do końca swoich dni, krzewiąc kulturę plastyczną na wyższym poziomie nauczania w szkolnictwie artystycznym. Władysław Skoczylas studiował w latach 1904–1906 w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie pod kierunkiem Teodora Axentowicza i Leona Wyczółkowskiego. Kształcenie w ASP przyniosło mu wyróżnienie srebrnym medalem. W Bochni podjął pracę nauczycielską. W tym czasie zajmował się malarstwem pejzażowym. Był aktywny społecznie, interesował się polityką²⁸. Od 1908 roku uczył rzeźby w Szkole Przemysłu Drzewnego w Zakopanem. W tym czasie urzekł go folklor góralski, inspiracja rodzimą sztuką ludową towarzyszyła jego artystycznym dociekaniom do końca życia. Zainteresowanie rzeźbą doskonalili. W latach 1910–1913 uczył się rzeźby w Paryżu w pracowni Antoine'a Bourdelle'a. W tym czasie Skoczylas poszukiwał nowoczesnej formy wypowiedzi artystycznej, która wyrażałaby narodowy styl osadzony w przeszłości. Był zmuszony, ze względów zdrowotnych, ograniczyć aktywność malarską i rzeźbiarską. Z pomocą przyszedł mu kolega, akwafortysta Jan Rubczak, prezentując mu

możliwości technik graficznych. Artysta uznał tę dziedzinę twórczości za sobie właściwą, tworzył w technikach metalowych i akwaforty. Zadebiutował w 1911 roku w paryskim salonie Société Nationale des Beaux-Arts. Doskonalili umiejętności graficzne w Akademii für Graphische Künste und Buchgewerbe w Lipsku (1913).

Znamienne, że tak znaczący dla polskiej i światowej kultury plastycznej artysta grafik krzewił wychowanie estetyczne na wszystkich etapach edukacji. W dwutygodniku podejmującym tematykę pedagogiczną „Szkoła Polska” we wrześniu 1917 roku zostało opublikowane opracowanie Władysława Skoczylasa *O drogach wychowania estetycznego*²⁹. Jest ono istotne nie tylko ze względu na wartość merytoryczną, przesłanie ideowe i patriotyczne, ale z racji samej osoby autora, jego twórczości artystycznej i działalności dydaktycznej³⁰.

Władysław Skoczylas pisał:

Sądzę, że zbyt rzadko byłoby rzeczą dowodzić potrzeby i znaczenia wychowania estetycznego młodzieży. Doniosłość tej sprawy tak powszechnie uznano, iż nawet zdawać by się mogło, że obecnie, kiedy na porządku dziennym wszelkiej dyskusji pedagogicznej jest sprawa reformy szkół, to kwestja wychowania estetycznego będzie również wzięta pod uwagę. Niestety, w rzeczywistości jest inaczej, bo ludzie, dla których słowo i pismo jest codzienną i jedyną formą pracy, którzy wskutek tego, że nigdy nie odebrali choćby najelementarniejszego wychowania estetycznego, utracili z wolna poczucie piękna plastycznego. Nic też dziwnego, że najlepsi pedagodzy, ożywieni chęcią stworzenia najidealniejszej szkoły, jakkolwiek teoretyczne potrzebę wychowania estetycznego uznają, w praktyce prawie żadnych wysiłków w kierunku wprowadzenia go do szkół nie czynią³¹.

Wykazywał praktyczne sposoby wdrażania dzieci i młodzieży w kulturę estetyczną:

Olbrzymie znaczenie może mieć w wychowaniu estetycznym młodzieży zbieranie przez nią reprodukcji, obrazów i wszelkiego rodzaju ilustracji. [...] Wyznaczanie przez władze szkolne nagród za zbieranie obrazków w postaci litografii drzeworytów lub innych artystycznych reprodukcji mogłoby temu ruchowi bardzo dopomóc. W klasach wyższych można by przy tej sposobności objaśnić technikę sztuk graficznych, które w ogóle u nas tak mało są znane. Oczywiście, częste zwiedzanie przez młodzież

²⁸ S. Woźnicki, *Władysław Skoczylas*, Warszawa 1925, s. 5–7.
Por. M. Grońska, *Nowoczesny drzeworyt polski*, Wrocław 1971.

²⁹ W. Skoczylas, *O drogach wychowania estetycznego*, „Szkoła Polska” 1917, nr 27.

³⁰ Zob. A. Boguszewska, *Władysław Skoczylas (1883–1934) – wybitny nauczyciel kształcenia artystycznego*, „Cieszyński Almanach Pedagogiczny” 2018, nr 4: *Nauczyciel wartości w edukacji*, s. 111–120; tejsze, *Nauczyciele-artyci z lat międzywojennych w Polsce – krzewiciele wychowania estetycznego i sztuki książki*, [w:] *Zasługi – niedocenieni – zapamiętani*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2018, s. 301 i nast.

³¹ W. Skoczylas, *O drogach wychowania estetycznego*, „Szkoła Polska” 1917, nr 27, s. 1.

muzeów i zbiorów sztuki ma dla wychowania estetycznego bardzo doniosłe znaczenie³².

Idee zawarte w opracowaniu *O drogach wychowania estetycznego* opublikowane we wczesnym okresie kariery artystycznej Władysława Skoczylasa towarzyszyły mu

Wnętrze pracowni introligatorskiej zorganizowanej z udziałem B. Lenarta w Muzeum Przemysłowym w Krakowie, później wykorzystywanej przez krakowską Szkołę Przemysłu Artystycznego

przez całe zawodowe życie nauczyciela-artysty, kształtującego nowe pokolenie artystów grafików, którzy wykreowali i umocnili polską sztukę stosowaną³³.

Kształcenie graficzne w innych polskich ośrodkach

Na Uniwersytecie Wileńskim pod koniec XVIII wieku nauczano sztuk plastycznych w obszarze: malarstwa, rysunku, rzeźby i sztycharstwa, czyli technik wypukłych i trawionych dla potrzeb typografii i grafiki tekstowej. Na początku wieku XIX zadomowiła się wśród technik graficznych litografia. Kształcenie w tym zakresie związane było z osobami Bogumiła Kislinga, Józefa Saundersa, Fryderyka Lehmana, którym nieobca była typografia oraz ilustrowanie książek³⁴. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości status nauczania sztuk plastycznych na Uniwersytecie Stefana Batorego potwierdziło otwarcie

³² Tamże, s. 6.

³³ W 1918 roku Skoczylas osiedlił się w Warszawie, gdzie zostały docenione jego sukcesy artystyczne. 30 października 1922 roku jako prof. nadzwyczajny grafiki w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie objął katedrę grafiki. Pracował tam do śmierci w 1934 roku.

³⁴ K. Bartnicka, *Polskie szkolnictwo artystyczne na przełomie XVIII i XIX w. 1764–1831*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1971, s. 127–131.

12 października 1919 roku Wydziału Sztuk Pięknych (WSP)³⁵. Szczególne zasługi w krzewieniu kultury graficznej, również w obrębie książki, położył Ferdynand Ruszczyk. W Wilnie obok WSP USB funkcjonowała Szkoła Przemysłu Artystycznego (SPA)³⁶.

We Lwowie podobnie jak w Krakowie początki szkoły artystycznej związane były ze szkolnictwem technicznym. W roku 1890 przy Muzeum Przemysłowym otwarto Szkołę Przemysłu Artystycznego (jako oddział Szkoły Przemysłowej)³⁷. W następnym roku Muzeum Przemysłowe wraz ze szkołą przeniesiono do ratusza. W latach 1890–1892 specjalnie dla Szkoły Przemysłowej wzniesiono z fundacji Galicyjskiej Kasy Oszczędności monumentalny gmach przy ul. Teatralnej 17, odpowiedni dla szkoły o wielu profilach³⁸.

Na przełomie XIX i XX stulecia w szkole pracował Tadeusz Wiśniowiecki, prowadził zajęcia z rzeźby dekoracyjnej. W latach 1907–1910 asystentem w Pracowni Rzeźby Dekoracyjnej był Wojciech Przedwojewski³⁹. Rysunku uczył malarz Edward Pietsch. Środowisko plastyczne aktywizowali artyści malarze Stanisław Matzke i Ludwik Misky, którzy wykorzystywali w twórczości również techniki graficzne. W tym czasie we Lwowie funkcjonowały prywatne szkoły malarskie, przyczyniając się do rozwoju środowiska plastycznego⁴⁰. Od 1913 roku działała Wolna Akademia Sztuk Pięknych, powstała z inicjatywy Leonarda Podhorodeckiego⁴¹. Była dobrze wyposażona w pracownie malarskie. Lata wojenne zahamowały rozwój szkoły, jej rozkwit przypadł już na czasy niepodległej Polski⁴².

³⁵ F. Ruszczyk zaprojektował dla USB nowy łańcuch rektorski. Poza symboliką nauki i sztuki wprowadził dla każdego wydziału motyw roślin (drzewa i kwiaty). Wydział Sztuk Pięknych otrzymał symbol – głowę pięknej dziewczyny (motyw z kościoła św. św. Piotra i Pawła w Wilnie) oraz brzozę i różę. „Tygodnik Ilustrowany” 1919, nr 40–41. Symbolika ta znalazła się również na później zaprojektowanym sztandarze młodzieży akademickiej.

³⁶ J. Ruszczyćówna, *Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, dz. cyt., s. 530 i in. Zob. F. Ruszczyk, *Dzienniki*, cz. 2: *W Wilnie 1919–1932*, wybór, układ, oprac., wstęp i posłowie E. Ruszczyk, Warszawa 1996, s. 50; J. Poklewski, *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*, Toruń 1994, s. 164.

³⁷ B. Baranowski podaje rok 1876 jako datę powołania szkoły rysunku i modelowania oraz rok 1890 jako początek funkcjonowania średniej szkoły przemysłowej o profilu artystycznym. B. Baranowski, *Szkolnictwo zawodowe i jego znaczenie dla rozwoju kultury materialnej*, [w:] *Historia kultury materialnej Polski w zarysie (1870–1918)*, t. 6, dz. cyt., s. 38.

³⁸ Według projektu Gustawa Bisanza z udziałem architektów Juliusza Hochbergera i Grzegorza Peżańskiego, za: E. Trzeciecki, *Lwów na fotografii*. Lwów „Centrum Europy”, Lwów 2006.

³⁹ Wojciech Przedwojewski (1877–1967), artysta rzeźbiarz.

⁴⁰ Stanisław Kaczor–Batowski, Roman Bratkowski, Stanisław Ostrowski prowadzili szkołę malarską działającą do I wojny światowej. Roman Bratkowski z Iwanem Truszem założyli szkołę malarstwa w Zimnej Wodzie pod Lwowem. Malarstwa uczyli prywatnie: Oleksy [Aleksy] Nowakowski, Walerian Kryciński, Tadeusz Rybkowski. Działała szkoła malarstwa i zdobnictwa Stanisława Matusiaka. Zob. M. Tyrowicz, *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*, Wrocław 1991.

⁴¹ *Wolna Akademia Sztuk Pięknych we Lwowie*, „Kształt i Barwa” 1913, z. 2.

⁴² Ponowna reorganizacja szkoły nastąpiła w 1927 roku, szkoła przyjęła nazwę Państwowa Szkoła Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego (PSSZiPA).

Nauczanie technik graficznych w lwowskiej szkole zapoczątkował Ludwik Turowicz, wykładowca Politechniki Lwowskiej, pasjonat krzewienia znajomości sztuk graficznych. Zorganizował w lwowskiej szkole Zakład Grafiki, dysponujący pracownią graficzną. W procesie nauczania stosowane były techniki druku wypukłego i wklęsłego, prace końcowe zazwyczaj realizowano w technice litografii, często bogatej w zestaw barw. Kształcono tam podmajstrów murarzy i budownictwa, ślusarzy. Tam również funkcjonowała Szkoła Przemysłu Artystycznego⁴³. W tym czasie ze szkołą związany był Piotr Harasimowicz, który uczył rysunku, malarstwa i rzeźby.

Na terenie Bydgoszczy, Lublina, Łodzi, Poznania działały na poziomie średnim szkoły plastyczne, w których propagowano nauczanie grafiki. W Bydgoszczy 14 stycznia 1908 roku podpisano umowę, na mocy której zdecydowano o powołaniu Cesarsko-Królewskiej Szkoły Rzemiosł i Przemysłu Artystycznego. W latach 1911–1919 w Bydgoszczy działała Królewska Pruska Szkoła Rzemiosła i Przemysłu Artystycznego (Königliche Preussische Handwerker- und Kunstgewerbeschule), która skupiając ludzi sztuki, stanowiła zaczątek intensywnie rozwijającego się środowiska plastycznego⁴⁴.

Znaczny potencjał rozwojowy sztuk plastycznych w Łodzi od lat 90. XIX wieku prezentowały tamtejsze szkoły⁴⁵. Podczas I wojny światowej powstały szkoły Abrahama Adolfa Bermana, Piotra Szymańskiego oraz działająca poprzez całe dwudziestolecie międzywojenne szkoła Ryszarda Radwańskiego, w której uczył m.in. Stanisław Czajkowski.

Ogólna tendencja rozwojowa grafiki użytkowej docierała do tych niżej zorganizowanych szkół. Szczególnie mocno zaznaczyła się w Poznaniu w związku z aktywnością artysty-nauczyciela Karola Mądrala i Jana Jerzego Wronieckiego⁴⁶. W Poznaniu polskie środowisko plastyczne konsolidowało się wokół Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych (TPSP)⁴⁷. Na rozwój szkolnictwa artystycznego w tym mieście niekorzystny wpływ miały

wydarzenia historyczne oraz polityka Prus⁴⁸. Znaczącą polską placówką kształcenia plastycznego w drugiej połowie XIX wieku w Poznaniu była Wieczorowa Szkoła Rysunków i Modelowania, gdzie jednak prawdopodobnie nie udzielano lekcji grafiki⁴⁹.

Zakończenie

Uczelnie artystyczne stanowiły zarzewia środowisk opinotwórczych. Były miejscem permanentnych przemian programowych w zakresie kształcenia, doświadczeń i eksperymentów plastycznych, oddziałujących na szersze środowisko artystyczne i społeczne. W szkołach plastycznych sztuki stosowane obok sztuk czystych powoli znajdowały miejsce w programach nauczania, stając o konieczności wprowadzania nowych tendencji w kształceniu⁵⁰. Projektowaniu ilustracji książkowej częstokroć odmawiano miana działalności artystycznej. Sztuki stosowane z trudem torowały sobie drogę do niezależności i samodzielności.

Należy podkreślić, że działania upowszechniające sztuki graficzne i ich użyteczne zastosowanie oraz kształcenie w tym zakresie nie miały w omawianym czasie szerokiego zasięgu. Podyktowane to było wąskim społecznym zapotrzebowaniem i dość skąpych możliwościami rozwoju szkolnictwa artystycznego. Trudne warunki rozwojowe nie uniemożliwiły jednak obecności europejskich tendencji zarówno w zakresie grafiki warsztatowej, jak i stosowanej. Środowiska artystyczne ośrodka krakowskiego, wileńskiego i warszawskiego stanowiły centra rozwoju grafiki użytkowej.

Słowa kluczowe: grafika użytkowa, szkolnictwo artystyczne, Skoczylas Władysław, wychowanie estetyczne

ANNA BOGUSZEWSKA

Applied graphics. Higher education in Poland before 1918

Summary

The aim of the article is to present a synthesis of research on the history of higher education in art (applied graphics) in Poland before regaining independence. Art schools were where opinion-forming groups originated. They were places where educational programs were constantly changing. The text analyzes the oldest Polish artistic and academic centers: Lviv, Cracow, Poznań, Warsaw and Vilnius. It follows arrangement based on chronology and problem areas, using the technique of document analysis. In the times discussed, activities

43 Zob. Sprawozdanie C.K. Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie za rok szkolny 1893/94, Lwów 1984.

44 Środowisko artystyczne Bydgoszczy 1920–1939. Malarstwo, grafika, rzeźba, scenografia. Katalog wystawy, Muzeum Okręgowe im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2002; Powstanie szkoły wzmiankowane jest przez B. Baranowskiego na rok 1909. B. Baranowski, *Szkolnictwo zawodowe i jego znaczenie dla rozwoju kultury materialnej*, [w:] *Historia kultury materialnej Polski w zarysie (1870–1918)*, t. 6, dz. cyt., s. 38.

45 W latach 1895–1910 działała szkoła rysunkowa Witolda Wolczaskiego. Równolegle funkcjonuje Szkoła Rysunku i Malarstwa Jakuba Icka Kacembacha (Katzenbogens) ciesząca się dużym uznaniem w środowisku. Działały inne również inne szkoły: Heleny Eugenii Glanc-Bartkowskiej oraz grafika i ilustratora Wacława Nowiny-Przybylskiego, Kazimiery Szczygielskiej, żony rzeźbiarza Antoniego Szczygielskiego. Zob. Ł. Grzeszczak, *Szkolnictwo plastyczne w Łodzi w latach 1905–1939. Metody kształcenia i ich wpływ na rozwój miejscowego środowiska artystycznego*, [w:] *Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka. Materiały XIII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. M. Poprzęcka, Warszawa 2005, s. 145–147.

46 J. Mulczyński, *Poznańska Zdobnicza. Historia Poznańskiej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w latach 1919–1939*, Poznań 2009.

47 Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Sztuk Pięknych 1909–1912, Poznań 1913.

48 Zob. J. Mulczyński, *Życie artystyczne Poznania na przełomie XIX i XX wieku*, „Kronika Wielkopolska” 1997, nr 1, s. 17–25.

49 Zob. J. Mulczyński, *Rozwój szkolnictwa artystycznego w Poznaniu w 1. połowie XX wieku (do 1939 roku)*, [w:] *Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka...*, dz. cyt., s. 163.

50 Zob. A. Chmielewska, *Artysta-fachowiec jako wzorzec absolwenta warszawskiej ASP w okresie międzywojennym*, [w:] *Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka*, dz. cyt., s. 213–222.

popularizing graphic arts and practical application of graphics as well as education in that regard were not widespread. Progress was arduous. That stemmed from little social demand and slight opportunities of art education development. Difficult conditions did not disable, however, the presence of European tendencies both with respect to technical and applied graphics.

Key words: graphic design, artistic education, Skoczylas Władysław, aesthetic education

Bibliografia

- Baranowski B., *Szkolnictwo zawodowe i jego znaczenie dla rozwoju kultury materialnej*, [w:] *Historia kultury materialnej Polski w zarysie (1870–1918)*, t. 6, red. B. Baranowski, J. Bartyś, T. Sobczak, PAN, Warszawa 1979.
- Bartnicka K., *Polskie szkolnictwo artystyczne na przełomie XVIII i XIX w. 1764–1831*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1971.
- Boguszewska A., *Nauczyciele-artyci z lat międzywojennych w Polsce – krzewiciele wychowania estetycznego i sztuki książki*, [w:] *Zasłużeni – niedocenieni – zapamiętani*, red. W. Szulakiewicz, UMK, Toruń 2018.
- Boguszewska A., *Projekty graficzne pozapodręcznikowego wyboru książek zalecanego do edukacji elementarnej w Polsce w latach 1918–1945*, materiały do: *Projekty graficzne pozapodręcznikowego wyboru książek zalecanego do edukacji elementarnej w Polsce w latach 1918–1945*, CD, UMCS, Lublin 2013.
- Boguszewska A., *Władysław Skoczylas (1883–1934) – wybitny nauczyciel kształcenia artystycznego*, „Cieszyński Almanach Pedagogiczny” 2018, nr 4: *Nauczyciel wartości w edukacji*.
- Chmielewska A., *Artysta fachowiec jako wzorzec absolwenta warszawskiej ASP w okresie międzywojennym*, [w:] *Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka. Materiały LIII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. M. Poprzęcka, Warszawa 2005.
- Czarnocka K., *Półtora wieku grafiki polskiej*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1962.
- Ender J., *Siestrzyński Jan*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972.
- Grabski W., *U źródeł kształcenia plastycznego w czasach stanisławowskich*, „Zeszyty Naukowe ASP w Warszawie” 1983, nr 1: *Z dziejów warszawskiego szkolnictwa plastycznego. 200 lat szkolnictwa artystycznego w Warszawie. 75 lat Akademii Sztuk Pięknych*.
- Grońska M., *Nowoczesny drzeworyt polski*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1971.
- Grzejszczak Ł., *Szkolnictwo plastyczne w Łodzi w latach 1995–1939. Metody kształcenia i ich wpływ na rozwój miejscowego środowiska artystycznego*, [w:] *Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka. Materiały LIII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. M. Poprzęcka, Warszawa 2005.
- Hendrykowska M., *Wojciecha Gersona idea wyższej użyteczności malarstwa*, „Projekt” 1978, nr 5–6.
- Jakimowicz I., *Pięć wieków grafiki polskiej*, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1997.
- Kępiński Z., *Wit Stwosch*, Oficyna Wydawnicza Auriga, WAI F, Warszawa 1981.
- Kostuch B., *Pracownia ceramiczna, tak zwana szkoła Szafrana, w Państwowej Szkole Przemysłu Artystycznego w Krakowie*, [w:] *Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka. Materiały LIII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. M. Poprzęcka, Warszawa 2005.
- Kwiatkowski M., *Stanisławowska Akademia Sztuki*, „Zeszyty Naukowe ASP w Warszawie” 1983, nr 1: *Z dziejów warszawskiego szkolnictwa plastycznego. 200 lat szkolnictwa artystycznego w Warszawie. 75 lat Akademii Sztuk Pięknych*.
- Lewicka M., *Porozmawiajmy o grafice, druku i książce*, „Spotkania z Zabytkami” 1981, nr 6.
- Łuszczkiewicz W., *Przeгляд krytyczny dziejów Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie (1818–1873)*, „Biblioteka Warszawska” 1875, t. IV.
- Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, red. J.A. Dutkiewicz, W. Ślesiański, J. Jeleniewska-Ślesiańska, Wrocław 1959.
- Mulczyński J., *Poznańska Zdobnicza. Historia Poznańskiej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w latach 1919–1939*, ASP w Poznaniu, druk i oprawa ARTiS Poligrafia s.c. w Toruniu, Poznań 2009.
- Mulczyński J., *Rozwój szkolnictwa artystycznego w Poznaniu w 1. połowie XX wieku (do 1939 roku)*, [w:] *Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka. Materiały LIII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. M. Poprzęcka, Warszawa 2005.
- Mulczyński J., *Życie artystyczne Poznania na przełomie XIX i XX wieku*, „Kronika Wielkopolska” 1997, nr 1.
- Muszkowski J., *Jan Siestrzyński – pierwszy litograf polski*, Spółdzielnia Wydawnicza–Oświatowa Czytelnik, Warszawa 1949.
- Pilikowski M., *Akademia w Uniwersytecie*, cz. 1, „Wiadomości ASP” 2014, nr 68.
- Pilikowski M., *Akademia w Uniwersytecie*, cz. 2, „Wiadomości ASP” 2014, nr 69.
- Pilikowski M., *Wojciech Korneli Stattler i jego epoka*, „Wiadomości ASP” 2015, nr 71.
- Piwocki K., *Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie*, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, red. A. Wojciechowski, PAN, Warszawa 1974.
- Piwocki K., *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1964*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1965.
- Początki warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych*, „Zeszyty Naukowe ASP w Warszawie” 1983, nr 1: *Z dziejów warszawskiego szkolnictwa plastycznego. 200 lat szkolnictwa artystycznego w Warszawie. 75 lat Akademii Sztuk Pięknych*.
- Poczet artystów polskich i w Polsce działających*, red. K. Lewicka, B. Osińska, WSiP, Warszawa 1996.
- Poklewski J., *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*, UMK, Toruń 1994.

- Polskie szkolnictwo artystyczne. *Dzieje – teoria – praktyka. Materiały LIII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. M. Poprzęcka, Warszawa 2005.
- Ręgorowicz L., *Dzieje krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych*, Lwów 1928.
- Rożek M., *Przewodnik po zabytkach i kulturze Krakowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Kraków 1993, s. 19–20.
- Ruszczyc F., *Dzienniki*, cz. 2: *W Wilnie 1919–1932*, wybór, układ, oprac., wstęp i posłowie E. Ruszczyc, Secesja, Warszawa 1996.
- Ruszczycówna J., *Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, red. A. Wojciechowski, PAN, Warszawa 1974.
- Ryszkiewicz A., *Pierwsze szkoły sztuk pięknych w Warszawie*, „Zeszyty Naukowe ASP w Warszawie” 1983, nr 1: *Z dziejów warszawskiego szkolnictwa plastycznego. 200 lat szkolnictwa artystycznego w Warszawie. 75 lat Akademii Sztuk Pięknych*.
- Skierkowska E., *Wyspiański – artysta książki*, wyd. II, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1970.
- Skoczylas W., *O drogach wychowania estetycznego*, „Szkoła Polska” 1917, nr 27.
- Sprawozdanie C.K. Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie za rok szkolny 1893/94*, Lwów 1894.
- Sprawozdanie Rektora Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1934/35*, Kraków 1935.
- Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Sztuk Pięknych 1909–1912*, Poznań 1913.
- 175 lat nauczania malarstwa, rzeźby i grafiki w krakowskiej ASP*, red. L. Ząbkowski, J. Nowakowski, S. Rodziński, I. Rybkowski, S. Wejman, A. Wiesiołowski, Wydział Malarstwa Akademii Sztuk Pięknych, Kraków 1973.
- Ślesiński W., *Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie*, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, red. A. Wojciechowski, PAN, Warszawa 1974, s. 515–518.
- Środowisko artystyczne Bydgoszczy 1920–1939. Malarstwo, grafika, rzeźba, scenografia. Katalog wystawy*, Muzeum Okręgowe im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2002.
- Tyrowicz M., *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1991.
- Wallis M., *Sztuka polska dwudziestolecia*, Arkady, Warszawa 1959.
- Wojciechowski A., *Rola szkolnictwa plastycznego w kształtowaniu postaw artystycznych i patriotycznych od schyłku XVIII wieku do początków XX stulecia. Narodziny współczesnego środowiska twórczego Warszawy*, „Zeszyty Naukowe ASP w Warszawie” 1983, nr 1: *Z dziejów warszawskiego szkolnictwa plastycznego. 200 lat szkolnictwa artystycznego w Warszawie. 75 lat Akademii Sztuk Pięknych*.
- Wolna Akademia Sztuk Pięknych we Lwowie*, „Kształt i Barwa” 1913, z. 2.
- Woźnicki S., *Władysław Skoczylas*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1925.

Źródło ilustracji

Witkiewicz K., *Kunst introligatorski Bonawentury Lenarta*, Nakładem Miejskiego Muzeum Przemysłowego imienia dra Adriana Branickiego, Wydano z zasiłku Ministerstwa Wyznań Rel. i Ośw. Publ., Kraków MCMXXXII.

